

Lidy Nicolassen

Een onverschrokken leven

De vele hartstochten van
Fernanda Willekes MacDonald

INKIJKPAGINA'S

Uitgeverij Balans

Inhoud

Inleiding 7

I. JEUGD

1. Met de handschoen 11
2. Vrolijk en levendig 20
3. Naar kostschool 29
4. En toen was er licht 37
5. Gevoelens van een bakvisje 40
6. Cassel wacht 47
7. Naar Londen 54

II. BAREND

8. Twijfel in haar hart 59
9. De eerste huwelijksnacht 65
10. De geboorte van Hensy 73
11. Oorlog en revolutie 78

III. HIANG

12. Een kostganger 91
13. De grote reis 103

IV. DE BREUK

14. De crisis is niet te keren 111
15. Wat God samengevoegd heeft, scheid de mens niet 117
16. Een keuze die geen keuze is 125
17. In Engelen wacht een nieuwe kans 131
18. Moeder. Help! 135

V. MOEDERS

- 19. De ontaarde moeder 141
- 20. Wat valt er te begrijpen 151
- 21. De stiefmoeder 157

VI. NEDERLANDS-INDIË

- 22. Een huis tussen de plantages 169
- 23. De vrijheidsstrijd 174
- 24. Het eerste verlof 180
- 25. Bandoeng 189

VII. OORLOG EN BEZETTING

- 26. De oorlog voer mee 207
- 27. Buitenzorg-Bogor 214
- 28. Bersiap! Merdeka! 228
- 29. Terug naar Nederland 237

VIII. DE WOORDEN DOEN HET NIET

- 30. Nederland valt aan 243
- 31. Juliana 253
- 32. Tussen de vier zeeën zijn wij allen broeders 256
- 33. Mater Familias 260

Verantwoording 267

Inleiding

‘Ik ben een dochter van Fernanda Louise Willekes MacDonald.’ Zo begint de brief die via de uitgever op mijn schrijftafel belandde. Mijn nieuwsgierigheid was direct gewekt. Deze Fernanda was familie van Sonja Prins, de dichter/kluizenaar over wie ik eerder schreef. Haar dochter wond er geen doekjes om: ook haar moeder moest aan de vergetelheid worden ontrukkt. En wel door mij.

Ik stond niet meteen te springen. Zit er niet in elk mens, in elke moeder een verhaal, wimpelde ik het verzoek af. Toch ging ik het gesprek aan en omdat m'n belangstelling meteen werd gewekt, stortte ik me nieuwsgierig op de dozen vol met de hand geschreven brieven uit de eerste helft van de twintigste eeuw. Fernanda bleek een voortrekker van haar tijd, een smaakmaker, een eigenzinnige en avontuurlijke vrouw die het leven naar zich toe trok, dwars tegen de stroom in.

Hoe kreeg ze het voor elkaar zich te ontworstelen aan de moraal van de kerk? Van haar veeleisende moeder? Van haar man, een conservatieve dominee? Wat maakte dat ze haar kinderen in de steek liet voor een Chinese student uit Nederlands-Indië? En ook moet de vraag worden gesteld hoe zij staande bleef in het raciale Indië en onrecht wist te bestrijden.

Fernanda Willekes MacDonald kon onafhankelijkheid noch moed worden ontzegd, ook niet in tijden van oorlog en terreur. Heel veel meer aansporing had ik niet nodig om dit boek te schrijven.

I
JEUGD

INKIJKPAGINA'S

I

Met de handschoen

Haar vrolijkste herinneringen bewaarde Fernanda Willekes MacDonald aan de oudjaarsavonden op De Distel, haar vaders familiehuis in Aerdenhout. Lichte en gezellige avonden met muziek, zang, toneel en feestelijk eten op weelderig gedekte tafels. Ze kleurde die avonden ongetwijfeld mooier dan ze waren, maar het hielp haar zich een beeld te vormen van een vader die ze zelf nooit had gekend.

Die vader, Ferdinand Lodewijk Willekes Macdonald (1857-1893), was een zoon van een rechter uit Haarlem en de jongste van zes kinderen. Zijn moeder Elizabeth overleed kort na zijn geboorte en hij werd opgevoed door zijn stiefmoeder Françoise Eekhout, een oudere zus van zijn moeder, met wie zijn vader hertrouwde. Zij kregen samen nog een zoon, François, de oom die ooit Fernanda's voogd zou worden.

Anders dan zijn vader en een aantal broers zocht Ferdinand zijn carrière niet in het recht, maar in het geld. Hij werd beambte bij een bank. Zijn loopbaan liep spaak toen hij een collega – vermoedelijk te goed van vertrouwen – illegaal geld van de bank had geleend voor de verzorging van diens zieke vrouw. Het vergrijp werd ontdekt omdat de collega de lening niet terugbetaalde. De financiële misser leidde tot een schandaal.

Ferdinand raakte overspannen. Het verhaal gaat dat hij een tijdje naar 'de boer' ging om in de buitenlucht te herstellen. Er is een foto waarop hij, gekleed als een heer, poseert naast een baal stro. Vervolgens besloot hij zijn geluk te beproeven in het wingewest Indië, niet ongewoon voor zijn familie en zijn stand.

In de kolonie werden reputaties hersteld en kon fortuin worden gemaakt, al liep lang niet alles naar wens. Ferdinands acht jaar oudere broer Coenraad had er, 32 jaar oud, zelfmoord gepleegd vanwege een ongelukkig huwelijk.

Het weerhield Ferdinand er niet van de stap te zetten. Hij was een avonturier en hij kwam uit een familie van progressief-liberale kunstenaars en intellectuelen. De Willekes MacDonalds beschikten over de vanzelfsprekende autoriteit van de gegoede stand, waren bereid, internationaal georiënteerd en sociaal betrokken. Ze eisten algemeen kiesrecht voor mannen én vrouwen, beter onderwijs voor iedereen en verbetering van de gezondheidszorg.

Ze pronkten ook graag met hun Schotse Macdonald-tak, van wie voorvader James het nog had geschopt tot legerkapitein in de Bataafse republiek van Holland. De familieclan had zelfs een eigen Schotse ruit. Volgens het familieboekje *The MacDonalds of the Low Countries* (1964) mocht Ferdinands grootvader bij Koninklijk Besluit van 17 september 1839 de naam Willekes aan zijn naam toevoegen. Vermoedelijk was het een eerbetoon aan een schatrijke en kinderloze oom, die als een vader voor hem was geweest en hem naar zijn advocatenkantoor had gehaald nog voordat hij was afgestudeerd. Hij zou ook zijn proefschrift aan hem hebben opgedragen.

De vrolijkheid van de feesten op De Distel van de familie Willekes MacDonald moet haaks hebben gestaan op de behoudende rust in het huis van Fernanda's moeder Antonia Albertine van Vloten (1860-1923), roepnaam Annie. Zij werd geboren in een niet minder voorname familie. Het geslacht Van Vloten is opgenomen in het Nederlands patriciaat en bracht van vader op zoon predikanten en dokters voort. Ze waren godsvruchtig en conservatief, maar in hun gelederen zaten evengoed vrijdenkers.

Neem de letterkundige Johannes van Vloten uit Bussum, een achterneef van Fernanda's moeder. Hij veroorzaakte flink wat

opschudding toen hij de ‘afvallige’ filosoof Spinoza in ere herstelde. Zijn kinderen kregen een vrije opvoeding en drie dochters – leeftijdgenoten van Annie – trouwden met Tachtigers, moderne schrijvers en dichters die hoorden tot de vernieuwers van de Nederlandse literatuur.

De families Van Vloten en Willekes MacDonalds moeten elkaar hebben gekend. In 1878 liet Johannes namelijk door Pierre Cuypers – architect van het Rijksmuseum én van de Sint-Vituskerk in Bussum – een villa bouwen aan het Florapark in Haarlem, de stad waar de familie Willekes MacDonald sinds jaar en dag woonde. De gegoede burgerij daar trof elkaar op theevisites en in de populaire herensociëteit Trou Moet Blijcken, waar niet zelden namen van huwelijkskandidaten werden uitgewisseld.

Annie woonde in Bussum, Ferdinand in Haarlem. Er kon niet meteen worden getrouwd, omdat Ferdinand eerst zijn schulden had weg te werken, zo is altijd gezegd. Een lange verlovingstijd was bovendien niet ongewoon. Trouwen en in de juiste kringen trouwen was veel belangrijker dan niet trouwen of beneden je stand trouwen.

Paul Willekes MacDonald, een zoon van Fernanda’s oom François, dreef later de spot met deze familiegeschiedenis door die te duiden als ‘het toch zo stichtelijke familieverhaal over het engagement van negen jaar na de failliete bank’. Kennelijk geloofde hij helemaal niet dat de twee al verloofd waren toen Ferdinand naar de Oost vertrok, maar de familie koesterde het verhaal.

Nederlands-Indië was met zijn vijftienduizend eilanden vijf keer zo groot als Nederland. Er woonden omstreeks 1900 zo’n veertig miljoen mensen. In Nederland krap vijf miljoen. De meeste Indiëgangers vestigden zich in die jaren op Java, maar Ferdinand koos voor het grotere Sumatra, aangestoken door de tabakspplanter Jacob Nienhuys. Die plantte in 1863 op goed geluk wat tabak op Sumatra en ontdekte hoe goed de kwaliteit was. Zijn ontdek-

king had een ware goudkoorts onder planters ontketend en Nienhuys richtte in 1869 de Deli-Maatschappij op. Midden in het oerwoud verrees de nieuwe stad Medan, Sumatra's nieuwe hoofdstad en het commerciële centrum van 21 ondernemingen die 120.000 hectare grond ontgonnen en er 169 plantages begonnen.

Er was veel werkvolk nodig. Sumatra zelf had de benodigde mensen niet. De arbeiders werden massaal geronseld in China (de zogeheten koelies) en later ook op Java. Soms werkten er bij de Deli meer dan zeshonderdduizend arbeiders op de plantages. De planters beschikten over hen als over horigen, lijfeigenen, slaven. Wie wegliep of zich verweerde voordat het contract was afgesloten, werd zwaar gestraft.

Veel arbeiders stierven al voordat hun contract afliep door de armoedige leefomstandigheden en het veelvuldige en aangemoedigde gebruik van opium. De arbeiders verpauperden en verhongerden. Alleen de toezichhouders – Europese zowel als inlandse – deelden in de winst. Na de afschaffing van de slavernij in 1860 was het door koning Willem I ingevoerde cultuurstelsel ingeruild voor het plantagestelsel, maar de arbeiders waren er niets mee opgeschoten.

De schrijver Multatuli, pseudoniem voor Eduard Douwes Dekker, was een van de eersten die de corruptie en de uitbuiting van het werkvolk hekelde in zijn roman *Max Havelaar* uit 1860. Douwes Dekker was een bestuursambtenaar in Indië. Hij werd verguisd vanwege deze kritiek, maar hij kende vele medestanders, ook in Ferdinands en Annies families. Achterneef Johannes van Vloten noemde het ongepast dat een 'onverdroten uitzuiger' als Jan Pieterszoon Coen, de stichter van Batavia, een standbeeld kreeg en niet een Javaanse verzetsheld als Diponegoro, leider van de opstand tegen Nederland in het begin van de negentiende eeuw.

Ferdinand heeft die verhalen ongetwijfeld gekend. Zijn tocht begon in 1883, toen hij van de minister van Buitenlandse Zaken

namens de koning een laissez-passer kreeg om vrij door Europa te reizen. Hij moet in Napels, Marseille of Genua aan boord zijn gegaan voor de overtocht. De vrijgeleide is nog altijd in bezit van zijn familie. Er staat op dat Ferdinand blond haar had, dito wenkbrauwen en snor, blauwe ogen en dat hij maar liefst 1,92 meter lang was. Opvallend lang voor die tijd.

Op een portretfoto, gemaakt vlak voor zijn vertrek naar Medan oogt hij als een jonge en trotse man, met fijnbesneden gelaat en onverschrokken blik. Hij is dan 26 jaar, maar ziet er jonger uit. Zijn haar zit in een strakke scheiding en is, zoals de frivool gekrulde snor en bakkebaarden, gemodelleerd naar de mode van zijn tijd. Het hooggesloten jasje laat nog net ruimte vrij voor de forse knoop van een stropdas.

Ferdinand reisde naar de plantage Paya Bakong, onderdeel van de N.V. Deli Cultuur Maatschappij, in 1869 opgericht om grond te ontginnen, producten te verwerken en nieuwe bedrijven te financieren. Hij begon er als administrateur en ging wonen op de plantage.

Van de vele brieven die hij moet hebben geschreven naar Nederland, bleef er slechts één bewaard, gericht aan zijn familie. Hij doet erin verslag van een reis naar Siam, het tegenwoordige Thailand, voor de Deli Maatschappij en vier andere tabaksmat-schappijen. In de brief, van omstreeks 1888, deed hij alsof hij en zijn familie rondom de theetafel thuis zaten. Om de beurt mocht iemand een vraag stellen en dan gaf hij antwoord. Hij noemde alle aanwezigen, zijn moeder – in feite zijn stiefmoeder – zijn broers en zussen, zijn schoonzussen en zwagers.

Zijn reis leverde weinig op, schreef Ferdinand, maar hij was zeer onder de indruk van de Siamese arbeidskracht en hun teelt van rijst, suikerriet, teakhout en zelfs tabak. ‘Was ik geen administrateur van Deli geworden en had ik geen plaats kunnen vinden die naar mijn zin was, dan zou ik zeker naar Siam zijn gegaan. Ik geloof dat met een fijne behandeling van het zaad er zeker van hun tabak wat te maken zou zijn.’

De Chinezen die in Siam werkten en daar goudgeld verdienen, waren volgens hem geliefd bij Siamese vrouwen, omdat ze met een Chinees als echtgenoot geen armoede meer hoefden te lijden. Zelf verdiende Ferdinand 165 gulden per maand, bedroevend weinig, vond hij. ‘Gelukkig dat ik af en toe nog eens wat uit Holland krijgen kon,’ schreef hij zijn familie, ‘anders had het er niet best voor mij uitgezien, want sparen is iets wat je nergens beter afeert dan in Indië. Iedereen komt hier om rijk te worden, ieder gelooft dat hij rijk zal worden en als men dan toch rijk wordt, waarom behoeft er dan gespaard te worden?’

Het is geen tekst van iemand die alles op alles zet om zijn schulden af te lossen. Opvallend is ook dat hij met geen woord repte over Annie. Het kan best zijn dat ze nog niet in beeld was, ook al sprak de familie altijd van een lange verloving. Mogelijk werden ze gekoppeld toen Ferdinand al in Indië zat.

De Nederlandse mannen die naar de Oost vertrokken, gingen vrijwel altijd op eigen houtje. Dus als vrijgezel. In Indië woonde ze vaak samen met hun huishoudster of een vrouw uit de kampong, een ‘snaar’ of een *njai*. De Nederlandse overheid moedigde dat ook aan. Beter een vrouw in huis dan geslachtsziekten oplopen in bordelen, werd er gezegd. Was het tijd voor een huwelijk, dan trouwden ze soms met de huishoudster, maar vaker nog werd er een verloofde uit Nederland gehaald en moest de snaar of *njai* plaatsmaken. Hun kinderen bleven bij de vader, althans zo werd in de regel vooraf bedongen.

De Nederlandse vrijgezelle man in de kolonie was geliefd bij inheemse vrouwen. Hij had aanzien en bracht rijkdom mee. Om precies dezelfde redenen was hij ook in trek bij ongetrouwde vrouwen in Nederland, die tot ver in de twintigste eeuw financieel afhankelijk waren van hun echtgenoot of vader. Alleen vrouwen uit de lagere klassen deden betaald werk in fabrieken of als dienstmeid. In de hogere kringen waren erfenis en huwelijk van levensbelang. Nogal wat ongetrouwde vrouwen trokken daarom naar de Oost voor een echtgenoot. Vaak maakten ze de overtocht

in groepen. Afgaande op verhalen die werden verteld door andere reizigers, moet het aan boord van de oceaanstomers dan een dolle boel zijn geweest omdat ze flirtend achter elke loslopende man zouden zijn aangegaan.

Annie van Vloten hoefde in Indië niet naar een man te zoeken. Ze ging er als getrouwde vrouw naartoe. Op 18 september 1890 was ze in Bussum bij volmacht getrouwd met Ferdinand. Ze betaalde 1,50 gulden aan leges. ‘Het handschoentje’ werd een bruid als Annie genoemd, omdat ze trouwde met Ferdinands handschoen, het symbool van de noodgedwongen afwezige bruidegom. Op hun huwelijksdag stuurde Ferdinand haar een telegram vanuit Medan, met de woorden: ‘God bless you dear wife. Your husband.’ Het werd een gevleugeld devies in de familie.

Annies vader, de domineeszoon Martin Anton August van Vloten, was administrateur van enkele suikerfabrieken op Oost-Java. Maar toen hij veertig jaar was, stierf hij aan de cholera. Annie was vier jaar. Haar moeder, Catherina (Kitty) Stavers, een Engelse uit het graafschap Kent, moest terug naar Nederland met Annie en haar drie broertjes.

Op een portretfoto uit die tijd kijkt Annie met heldere en levendige ogen zelfbewust naar de fotograaf. Ze had een regelmatig, mooi gezicht. De voorbije jaren van haar huwelijk had ze niet lijdzaam zitten wachten op een echtgenoot. Ze verbleef enige tijd bij haar familie in Engeland om er de taal te leren. Haar grootvader was Thomas Reed Stavers, een zeekapitein uit het begin van de achttiende eeuw die een dagboek schreef over zijn vele avonturen over de hele wereld.

Annie was net als hij zeer ondernemend. Ze hield van klassieke muziek en kon goed zingen. Na Engeland ging ze naar het conservatorium in Keulen, Duitsland, om er piano en zang te studeren. Ze werd haar hele leven geroemd om haar mooie altstem en vertolking van klassieke liederen. Fernanda – sopraan – zou dit talent en de passie voor het klassieke lied erven.

In Singapore wachtte Ferdinand haar op. Zij was 30 jaar, hij

33. Beiden betrekkelijk oud, maar in betere kringen was dat niet ongewoon. Ze zien er op hun trouwfoto vrolijk en blij uit. Annie leunt in een witte bruidsjurk bevallig tegen Ferdinand aan, die hoog op een kruk zit, deftig gestoken in jas en pantalon. Zijn snor en bakkebaarden iets uitbundiger, zijn blik speelser, zijn gezicht boller, voor het overige lijken de voorbije jaren nauwelijks sporen te hebben nagelaten. Annie kijkt net als haar kersverse man opvallend vrolijk en uitdagend, recht in de lens van de fotograaf, op weg naar een nieuwe stap in hun leven.

Ferdinand had carrière gemaakt en was nu beheerder van de onderneming Paja-Bakong. Ze gingen wonen op het terrein van de zaak. Hun eerste kind werd in februari 1892 geboren, maar overleefde de bevalling niet. Het meisje lag in een stuit en de arts moest het met de tang verlossen. 'Mijn instrumenten waren te verroest,' verdedigde hij zich achteraf. De zuigeling werd begraven tussen de mango's en nangka's, de fruitbomen op het terrein van de onderneming. Haar kistje lag in een met bamboestokken afgezet perkje, blijkens een foto die ervan werd gemaakt. Het meisje kreeg de namen van haar oma, Catherina Elizabeth, roepnaam Kitty.

Toen Annie niet lang daarna voor de tweede keer zwanger was, sloeg het noodlot opnieuw toe. Op 12 maart 1893 overleed Ferdinand plotseling, vermoedelijk aan een overdosis kinine, toegediend na een heftige malaria-aanval. Hij vond zijn laatste rustplaats nabij het graf van zijn eerste kind. Op de marmeren grafsteen staat: 'Uit zijne volle werkzaamheden is hij plotseling maar zacht van dit leven in het eeuwige overgegaan in den nog jeugdige leeftijd van ruim 35 jaar.' 'Van zijn diepbedroefde vrouw' staat eronder te lezen. Zij zorgde ervoor dat hij op de dag van zijn overlijden werd gedoopt.

Een veelbelovende toekomst in Nederlands-Indië was plotseling afgebroken. Nu moest Annie, 33 jaar oud en vijf maanden zwanger, terug naar Nederland, zoals ook ooit haar moeder als weduwe was teruggekeerd. Haar schoonzus Pauline, de vrouw

van François Willekes MacDonald, schreef haar familie dat Annie weer in Nederland was. 'Ze houdt zich nogal goed, maar het is wel heel erg zielig zo terug te komen. Ze blijft rustig bij haar moeder te Bussum en dus denk ik niet dat wij zo heel veel van haar merken zullen.'

In Bussum vieldroeg Annie haar zwangerschap. Daar werd op 21 augustus 1893 haar tweede dochter geboren: Fernanda Louise Willekes MacDonald. De halfbroer van haar vader, François Willekes MacDonald, accepteerde het voogdijschap. Aanvankelijk met ferme tegenzin, maar hij nam zijn taak ernstig en zou een belangrijke rol spelen in het leven van Fernanda.